

**DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI
EGYETEM DOKTORI ISKOLÁJA**

JÉZUS FELTÁMADÁSÁNAK HAGYOMÁNYOZÁSA

**Doktori (PhD) értekezés
az újszövetségi teológia tárgykörében**

**Készítette:
Dézi Csaba**

**Témavezető:
Dr. habil. Peres Imre**

**Debrecen–Melbourne,
2019**

I. Az értekezés tárgya

Jelen dolgozat Jézus feltámadásának hagyományozását vizsgálja, mégpedig úgy, hogy először a feltámadás teológiai gondolatának a bibliai és kultúrtörténeti háttérét térképezi fel, majd a Jézus feltámadására vonatkozó újszövetségi bizonyágtételek mögötti hagyományokat igyekszik kitapintani. A dolgozat, a megtalált hagyományelemek hagyományozási folyamatát próbálja felvázolni az utolsó fejezetekben, az ősevangéliumtól a kanonikus evangéliumok feltámadástörténetéig.

A dolgozat arra a kérdésre is keresi a választ, hogy Jézus feltámadásának hagyományozási folyamatában milyen esetleges változásokon megy át a feltámadás kérügmája, milyen történelmi és teológiai szempontok vezethették az evangélistákat, amikor az általuk kapott hagyományokat narratív formába öntötték.

A múlt század német és angolszász fősodratú teológiája az evangélisták nagyfokú szabadságát és kreativitását hangsúlyozva mutatta be a hagyományozási folyamatot, és ezzel megkérdőjelezve a feltámadástörténetek historicitását.

Jelen dolgozat nem apologetikus céllal készült, nem akarja - nem is tudja - a feltámadástörténetek történetiségét megvédeni, inkább a hagyományozási folyamatot igyekszik feltérképezni és eközben tesz fel kérdéseket, vagy jut óvatos következtetésekre.

Mivel a hagyományozási folyamatban a páli levelek és az evangéliumok megjelenése között egy írásban?? dokumentálatlan korszakot találunk, nem tudunk állást foglalni az üres sír forrásának kérdésében. A dolgozat az üres sírt, mint elbeszélő bizonyágtételt úgy kezeli, mint amelyben a történelmi, a liturgiai és a homiletikai elemek úgy fonódnak össze, hogy ezeket lehetetlen egymástól elkülöníteni.

A dolgozat végső következtetésében a szerző azon meggyőződését tükrözi, hogy az evangélisták nem találnak ki hagyományokat, hanem felkutatott és kapott hagyományokból alakították ki sajátos történeteiket, melyek egyszerre őrizték és újították az örök üzenetet: Jézus él.

II. A feldolgozás módszere és a disszertáció gondolatmenete

A dolgozat első fejezete a feltámadás koncepciójának megjelenését és megerősödését vizsgálja a héber szent iratokban. Vizsgálatomat a pátriárkák történeteit elbeszélő héber szent iratoknak a halálról és feltámadásról vallott tételei felkutatásával és elemzésével kezdem. Megállapíthatjuk, hogy az atyák reménysége nem a feltámadás, hanem az ősök mellé való tisztas temetés volt. Arra a kérdésre, hogy milyen létmódban vannak a halottak, a pátriárkák halála és temetése nem ad pontos választ. Izrael néppé válásának folyamatában azonban változnak a halálról és halottakról vallott vallási képzetek. Ahogy a törzsek egyesüléséből kialakul Izrael népe, ugyanígy a családi és törzsi sírhelyek is összeérnek a kollektív identitás tudatában. A fogság előtti korszakban már kialakul a Seolnak, mint a halottak birodalmának koncepciója. Ebben a korszakban még ismeretlen a halálon túli büntetés vagy jutalom fogalma, a Seol kifejezetten amorális jellegű. Izrael korai reménysége nem a túlvilágban, hanem abban az ígéletben van, melyet Izrael, mint nép kapott. Izrael konfliktusai a környező népekkel változást hoznak a Seol képzetben. A Seol fogalma kitágul, Izrael és Jahve ellenségei is megjelennek a halottak birodalmában, sőt itt nyerik el méltó büntetésüket.

Izrael történetének és hitének megpróbáltatásaira a próféták eszkatológiai válaszokat adtak és így Izrael hite egyre inkább jövőorientálttá vált. A zsidó eszkatológikus gondolkodás több szálon is fejlődött és a végső kibontakozása rendkívül összetett és nem ritkán ellentmondásos képet mutat a jövőről. Kétségtelen, hogy a zsidó eszkatológia alakulására is jellemző az a fejlődési ív, amely a közösségi gondolatától az egyén sorsának kérdéséig vezet. Ebben a folyamatban az egymást követő nemzedékek nemcsak újraértelmezték a korábbi generációktól kapott szövegeket és hagyományokat, hanem továbbfejlesztették, újra álmodták azokat. Ezek a gondolatok nem történelmi vákuumban keletkeztek, hanem konkrét válaszok voltak a történelem egzisztenciális kihívásaira. A dolgozat szerzője úgy véli, hogy a feltámadásteológiának szintézisében oldódik fel a feszültség Jahve igazsága és a világ állapota között, valamint ebben fogalmazódik meg először Izraelnek, mint közösségnek, majd az ószövetségi kor alkonyán az egyénnek a reménysége.

*****

A második fejezetben a feltámadás gondolatának megjelenését és változását vizsgálom a kánon kívüli iratokban, a deuterokanonikus és a pszeudóepigrafikus irodalomban.

Tulajdonképpen az apokrifus és pszeudóepigrafikus irodalomban is ugyanazt a fejlődési ívet látjuk, mint a kanonikus irodalom esetében, amely a feltámadás lehetőségének tagadásától (Sirák 14,17-19), annak elfogadásáig halad. Seol előbb a holtak ideiglenes tartózkodási helye volt (4Bár 21,24), majd a semleges és amorális Seol helyét átveszi a büntető gyehenna képzelete (4Ezsd 7,37-38; 3Énók 44,1-6). Az újszövetségi kor hajnalán keletkezett művekben a Seol kapui megnyílnak, hogy visszaadják az élet számára az igazakat a feltámadásban (1Énók 51,1-5). Az apokrifus és pszeudóepigrafikus írások sokáig együtt élnek a később kanonizált iratokkal, de a kánonba nem kerülnek be, ezért hatásuk az idők folyamán mérséklődik. Ma már lehetetlen megállapítani, hogy egy adott irat milyen befolyással bírt keletkezésének idején, de ez nem lehet elég indok arra, hogy az apokrifus és pszeudóepigrafikus irodalmat marginális jelenségnek tekintsük.

*****

A harmadik fejezetben a feltámadásról vallott hellenista filozófiát és a népi hiedelmeket vizsgálom meg röviden. Itt is azt látjuk, hogy a héber teológia feltámadás koncepciójához hasonlóan, a halhatatlanság gondolata is fokozatosan alakul ki a görög műveltségben. Így nem kell meglepődnünk, ha párhuzamokat vélünk fedezni a görög antikvitás filozófiája és a héber szent iratok között. Különösen érvényes ez a homéroszi kor Hádész képe és a korai Seol képe közötti hasonlóságra. Mindkét elképzelés szerint a holtak öntudatlanul és erőtlenül élnek a halottak országában. Természetesen lényeges eltérések vannak a két kultúrkör között. Az egyik lényeges különbség az, hogy a korai héber hagyomány nem tud a test és lélek dichotómiájáról. Ez a kettősség nagyon korán megjelenik a görög gondolkodásban és mindvégig meghatározó marad. A fordulópontot Platón hozza el, aki egyértelműen a lélek filozófusa, számára a lélek halhatatlansága evidencia volt. Noha a későbbi filozófiai iskolák kikezdték és erodálták Platón filozófiai rendszerét, a görög közgondolkodásra közel sem voltak olyan hatással, mint Platón és az általa közvetített Szókratész. A misztériumvallások is nagyban hozzájárultak a halhatatlanság gondolatának elterjedéséhez, hiszen a különböző beavató szertartások mind a túlvilági életre mutattak. Tulajdonképpen egy jól kimutatható hasadás van az I. század görög gondolkodásában: míg a divatos filozófiai iskolák követői vagy elvetik vagy pedig adiaforonként kezelik a halhatatlanság gondolatát, addig a néplélekben már kialakul a halálon túli élet (halhatatlanság) valamilyen reménysége. Ebben is hasonlít a hellenista világ az első század judaizmusára, amelynek szellemi-politikai elitje elveti a feltámadás gondolatát, de a népi hitvilág és a farizeusi teológia már szilárdan bízik a feltámadásban.

Egy másik lényeges különbséget is meg kell említenünk. A görög gondolkodás számára idegen volt az a gondolat, hogy Isten feltámasztja a halálból az övéit, sőt a test feltámadását pedig egyenesen lehetetlennek tartották.

Vizsgálatom során arra a következtetésre jutottam, hogy a két kultúra megtermékenyítően hatott egymásra, de a késői ószövetségi kor feltámadáshite nem a hellenizmusból táplálkozik. Nem a hellenizmus hozza el a feltámadás hitet Izraelnek, hanem Izrael Istene küldi el a feltámadás evangéliumát a görög világ számára.

*****

A negyedik és ötödik fejezetekben az autentikus páli levelekben vizsgálom Jézus feltámadásával kapcsolatos legősibb hagyományokat és az apostol személyes feltámadáshitét. Pál feltámadás teológiája a héber szent hagyományra épült és gondolkodása magán viselte a korabeli farizeus teológia legfontosabb hitelveit. Ekképpen Pál hitt az igazak feltámadásában, az ítéletben és Izrael jövőbeli helyreállításában, mégpedig úgy, hogy az alapokat a héber szent hagyományok adták, az értelmezési kulcsot viszont a Krisztus esemény. A páli feltámadásteológia egy „mutáns változata” az inter-testamentális korban megszilárduló zsidó eszkatológiának. Mindkettő azonos gyökerekből táplálkozik, de más gyümölcsöket hajtanak. Pál, Krisztus feltámadásának fényében meg volt győződve arról, hogy már megkezdődött, amit kortársai oly nagyon vártak: az igazak feltámadása, akiknek első zsengeje volt Krisztus. Pál a feltámadást több lépcsőben képzelte el: először Krisztus, utána azok, akik a Krisztuséi, ítélet, a halál eltörlése és örök élet. A hívők Pál szerint már itt ebben a földi életben a bűn szolgaságából új életre támadnak (Kol 2,12).

Pál számára a feltámadás a test feltámadását jelentette, de nem a hús és vér, hanem a lelki testét. Ez a test egyszerre lesz folytatása és radikális megújítása a réginek. Mindez egy új teremtésben valósul meg: Isten új és romolhatatlan testet ad az igazaknak. Pál számára a feltámadás archetípusa és modellje Krisztus feltámadása: Isten *elváltoztatja a mi nyomorúságos testünket, hogy hasonló legyen az Ő dicsőséges testéhez, amaz Ő hatalmas munkája szerint, amely által maga alá is vethet mindeneket* (Fil 3,21).

*****

A hatodik fejezetben Jézus temetése és Márk üres sír történetéből kiindulva a feltámadás evangéliumi elbeszéléseit vizsgálom. Jézus feltámadásával kapcsolatosan egy radikálisan új elem jelenik meg Márknál: az üres sír hagyománya. Noha Márk húsvéti története nem beszél Jézus megelevenedett testéről, az üres sír hagyománya, kimondatlanul, de mégis a test feltámadásáról beszél. Az első feltámadástörténet olyan, mint egy hiányos puzzle, nem tudjuk minden elemét behelyezni a teológiai képbe. Nehéz elképzelnünk azt, hogy a teljes történet Márk irodalmi kompozíciója lenne, ahhoz a szöveg túlságosan zaklatott, érezni lehet rajta, hogy a szerző több hagyományt is ismer. A történetben több liturgiai jellegű elemet is találtunk, de azt kevésbé fogadhatjuk el, hogy a történet mögött "csak" egy korai liturgiai áll. Azt viszont elképzelhetőnek tartjuk, hogy a liturgiai formák befolyásolták a narratíva kialakulását, hiszen, ha maga a teljes hagyomány nem is, de a benne levő dialógusok történelmietlenek lehetnek. Úgy vélem, hogy Márk ősi hitvallásos és liturgikus hagyományok alapján elbeszélő keretbe foglalja a feltámadás történetét, megteremtve azt a narratív konstrukciót, amely által a feltámadás metahistorikus valósága kommunikálhatóvá válik. Az így kialakult történet lesz a későbbi evangéliumok feltámadás-történeteinek alapja, amelyek a maguk rendjén tovább aktualizálják a történetet, újabb elemeket adva hozzá.

A kanonikus evangéliumok feltámadástörténetei jól példázzák a húsvéti kérügma homiletikumának változó alkalmazását a mindig megújuló történelmi kontextusban. A kérügma mindig ugyanaz: Krisztus feltámadt, az elbeszélés azonban mindig változik, lehetőséget adva arra, hogy az üzenet mindig az éppen aktuális kontextusban szólítsa meg az olvasókat, illetve a hallgatókat.

A feltámadás történetének nincs egyetlen és kizárólagosan érvényes formája. A szent hagyományok inspiráltsága nem a törékeny szavak szintjén, hanem azokon túl valósul meg, a hordozott és hirdetett üzenetben.

*****

A 7-8. fejezetekben Jézus saját feltámadásáról vallott jövendöléseit, valamint az Emberfia kifejezés használatát vizsgálom meg.

Pál apostol leveleinek ismeretében azt gondolhatnánk, hogy Jézus tanításának középpontjában a feltámadás áll. Ez azonban nincs így, sőt meglepően keveset tudunk arról, hogy Jézus mit vallott a feltámadásról. A szinoptikus evangéliumokban Jézus elsősorban a halálával kapcsolatosan beszél a feltámadásáról. A kutatók véleménye megosztott abban, hogy Jézus

valóban megjövendölte-e közelgő halálát és feltámadását. Noha az erre vonatkozó szinoptikus jövendölések nem a legrégebbinek tartott Q hagyományból származnak, nincs okunk historicitásukat teljesen elvetni. Az viszont úgy tűnik, hogy nem lehet a későbbi keletkezésű refleksiókat a Jézus által feltételezhetően elmondott jövendölésektől megkülönböztetni, hiszen az evangéliumok már a keresztre feszítés és feltámadás tudatában keletkeznek. Mivel a Jézustól (is) származható utalásokat az evangélisták nagypéntek és húsvét fényében értelmezik újra és adják tovább, lehetetlen megállapítani, hogy ezek mennyire vezethetők vissza Jézushoz, noha azt valószínűnek tarthatjuk, hogy ő számolt a mártírhálál és az isteni vindikáció esélyével.

Az evangéliumok alapján nehéz körvonalazni azt, hogy mit hitt Jézus a feltámadásról, de úgy tűnik, hogy Isten országának eljövetelét közelinek vélte, mely még nemzedékének halála előtt bekövetkezik. Mindezt azonban Jézus nem köti össze saját feltámadásával, ahogy Pál teszi. Jézus nem beszél arról, hogy feltámadásával megkezdődik az általános feltámadás. Keveset tudunk meg Jézus feltámadásáról a János evangéliumból, amelynek diskurzusait nem tudjuk visszavezetni a történelmi Jézushoz.

Ugyancsak vitatott kérdés, hogy az „emberfiának” teológiája hogyan került bele Jézus tanításába, illetve a szinoptikus hagyományba? Jelen dolgozat érvelése szerint Jézus valóban használhatta a kifejezést önmagára utalva, de ugyanakkor azt is valószínűnek tartja, hogy az első tanítványok Dán 7,13 fényében értelmezik (újra?) Jézus életét és tanítását, azaz ez esetben sem lehet merev határvonalat húzni az autentikus emberfia hagyományok és a későbbi teológiai reflexiók között.

*****

A 9. fejezetben a megelőző fejezetekben még nem elemzett újszövetségi iratokban vizsgálom Jézus feltámadásáról szóló bizonyágtételt. Szándékosan használom a bizonyágtétel kifejezést, ugyanis az ezzel kapcsolatos narratív hagyomány csak az evangéliumokban jelenik meg.

Elemzésemet az ApCsel-ben található apostoli beszédek rövid vizsgálatával kezdtem, melynek során arra a következtetésre jutottam, hogy a Cselekedetek Könyve olyan autentikus hagyományokat őrzött meg, amelyek az apostoli bizonyágtételekben gyökereznek. Ezt a feltételezésünket megerősítheti az a tény is, hogy az apostoli beszédekből hiányoznak azok a hagyományelemek, amelyek az apostoli kor után keletkeztek, és amelyek meghatározzák az evangéliumok és a későbbi iratok bizonyágtételeit. Ez különösen Lukács evangéliuma

vonatkozásában szembetűnő, hiszen Lukács egyetlen olyan elemet sem emel be az apostoli bizonyágtételekbe, amely koridegen lenne. Talán nem túl merész az a feltételezés, hogy Lukács igyekezett a szájhagyományban megmaradt apostoli beszédek minél hűségesebben tolmácsolni.

Érdekes kérdést vet fel a zsidókhöz írt levél: van-e különbség a zsidókhöz írt levél teológiájában a feltámadás és a megdicsőülés között, vagy a kettő ugyanazt jelenti? Lehet érvelni amellett, hogy a megdicsőülés eleve feltételezi a feltámadást, sőt azt is feltételezhetjük, hogy mindez olyan magától értetődő volt az első hallgatók számára, hogy a szerző nem tartotta fontosnak megemlíteni. Ugyanakkor többen úgy vélik, hogy a zsidókhöz írt levél szerzője nem tesz különbséget Jézus feltámadása és mennybemenetele (megdicsőülése) között. Érvelésük úgy szól, hogy halála után Krisztus azonnal a mennybe ment, ezért nincs utalás a feltámadásra a szövegben.

Sem a katolikus, sem pedig a jánosi levelek, illetve a Jelenések könyve nem hoz új információt Jézus feltámadására nézve. Ebben a kérdésben meglehetősen nagy a konszenzus a páli levelek és a katolikus, illetve a jánosi levelek között. A Jelenések könyve inkább arról tudósít, hogy mit jelentett a feltámadásba vetett reménység a századforduló üldözött keresztényei számára.

*****

A 10. fejezetben a feltámadás legkorábbi tanúit próbálom megkeresni az apostoli körülményekben. Vizsgálatom arra a következtetésre vezetett, hogy viszonylag kevés tanúja volt a feltámadott Jézus megjelenéseinek. Jézus az asszonyoknak, a tanítványoknak, illetve a hozzájuk csatlakozó kör (benne Jézus vér szerinti családja) tagjainak jelent meg. A legtöbbször emlegetett tanúk az apostoli kör, akiket hol tizenegyeknek, hol tizenkettőnek nevez az apostoli kör. Az asszonyok közül Mária Magdolna szerepel az üres sírról szóló bizonyágtétel mindegyik verziójában. Az asszonyok csak az üres sír történetében jelennek meg, sem a páli corpus, sem a többi kanonikus irat nem tud róluk. Az emmausi tanítványok, Jakab és az ötszáz testvér csak egy alkalommal jelenik meg, míg a Pálnak adott megjelenésre csak maga Pál hivatkozik.

Pál önmagát nemcsak tanúnak, hanem apostolnak is tartotta, hiszen az általa kapott hitvallási formulához (15,3-7) hozzáilleszti a saját feltámadás élményét és ezzel egyenlőségjelet tesz az apostoloknak adott megjelenések és saját élménye között.

*****

A 11-12 fejezetben először a Jézus feltámadására vonatkozó legkorábbi hagyományok alapján azt próbálom kitapintani, hogy mit jelenthetett Jézus feltámadása Pálnak és első hallgatóinak illetve olvasóinak, majd az evangéliumok húsvéti és húsvét utáni történeteinek gyökereit igyekszem megtalálni.

Úgy vélem, hogy Pál apostol nem tesz időbeni különbséget Jézus feltámadása és mennybemenetele között, számára a kettő elválaszthatatlan. Pál tehát nem tud az üres sírról, a fizikai testben megjelenő Jézusról, nem tud a tanítványokkal halat evő és testét, illetve sebeit megmutató feltámadotról, vagy pedig a felhők mögé emelkedő mennybemenetelről. Mindez ismeretlen a páli corpusban, hiszen ezek a hagyományok még nem alakultak ki a páli levelek keletkezésének idejében. Pál számára Jézus feltámadása nem egyszeri csoda, mellyel Isten (vagy Jézus) igazolja az ő isteni voltát, hanem az általános feltámadás kezdete. Úgy vélte, hogy a jövő elkezdődött, amelynek első zsongéje Krisztus (1Kor 15,20). Az apostol számára a feltámadás nem a hús-vér test meglevevését jelenti, hanem a lelki test feltámadását.

A legkorábbi hagyományok egyáltalán nem tartalmaznak elbeszélő anyagot, és inkább a feltámadás tényét, illetve annak eszkatológiai konzekvenciáit közlik.

A Márknál megjelenő üres sír története legkorábban a páli corpus lezárása és az első evangélium kialakulása között születhetett meg. A későbbi evangéliumok megőrzik a Márktól kapott keretet, de újabb hagyományokat illesztnek az elbeszélő keretbe.

A húsvét utáni hagyományok mögött (Mt 28,17-20, a Lk 24,36-49 és Jn 20,19-23) közös forrást vélek felfedezni. A különbségek nyilvánvalóik, de amint az üres sír történeténél, itt is azt látjuk, hogy az evangélisták az átvett hagyományba beépítenek új hagyományelemeket, illetve a saját teológiai szempontjaikat.

Az evangéliumok kevés számú megjelenésről számolnak be. A feltámadáshagyományok kis száma egy igen fontos következtetésre vezet bennünket: az evangélisták nem találtak ki történeteket, hanem az általuk kapott nagyobb lélegzetű elbeszélőanyagba (elsődleges hagyomány) illesztették bele az általuk hitelesnek elfogadott kisebb hagyomány egységeket (másodlagos hagyomány) illetve töredékeket (hagyomány töredékek).

Legvégül egy táblázatban próbálom bemutatni a hagyományozás folyamatát, a legkorábbi bizonyítékoktól a János evangélium késői záradékáig.

III. Tézisek a nyilvános disputára

1. Az Ószövetségi iratok feltámadáshite a Seol képzetéből nőtt ki az eszkatológikus gondolatok és reménységekkel párhuzamosan. Ebben a folyamatban nem csak a később kanonizált iratok, hanem a deuterokanonikus és pszeudóepigráf iratok is fontos szerepet játszottak. A héber szent iratok feltámadás teológiája csak igen korlátolt mértékben inspirálódott a görög vallásosság és filozófia tanaiból.
2. Jézus feltámadására vonatkozó legkorábbi hagyományok csak a feltámadás proklamációjára szorítkoztak és nem tartalmaznak elbeszélő anyagot. Az elbeszélő anyagot nem lehet visszavezetni a legkorábbi hagyományokhoz.
3. A hagyományozási folyamatban mintegy 20 év kiesés van. Az üres sír története a páli corpus lezárása és Márk evangéliumának születése előtti dokumentálatlan periódusban alakult ki. Az üres sír története feltehetően szóbeli hagyományokból, valamint liturgikus és homiletikus elemekből kialakított narratíva.
4. Az evangéliumok kevés feltámadás megjelenésről számolnak be. Az evangélisták nem találtak ki feltámadástörténeteket, hanem az általuk kapott nagyobb lélegzetű elbeszélőanyagba (elsődleges hagyomány) illesztették bele a hitelesnek elfogadott hagyományegységeket (másodlagos hagyomány) illetve töredékeket (hagyomány töredékek).

IV. The aim of the thesis

This thesis aims to explore the formation and transmission of the early traditions behind the resurrection narratives in the canonical scriptures and to examine the changes that occurred in the tradition during the process of transmission.

In the mainstream continental theology of the last two centuries it was widely held that the gospel writers used their sources with a large degree of liberty and creativity, changing and adapting them according to their theological objectives. This thesis does not aim to defend the historicity of these narratives, it is more concerned with the process of transmission, asking questions and making careful suggestions. The main suggestion of this thesis is that the gospel writers did not 'invent' but rather attempted to preserve the traditions, broadening the narrative to include more traditions thought to be authentic by the early community of believers.

V. The summary and structure of the PhD dissertation

In the first chapter I examine the emergence and development of the concept of life after death in the Hebrew scriptures. I argue that the hope in resurrection emerged from the changing concept of the Sheol, which from the land of the unconscious dead progressively became the waiting chamber of the resurrection and renewed life. Therefore, the belief in the resurrection is tied to the growth of the eschatological concepts in Israel's belief.

*****

In the second chapter I focus on the Deutero-canonical works and on the Old Testament Pseudoepigrapha. Similarly, to the canonical scriptures the pseudepigrapha contains an array of concepts on the topic of resurrection, from the denial to firm hope. I also argue that some of the pseudo epigraphical works had a major influence on the development of the resurrection theology.

*****

In the third chapter I examine the concept of life after death in Greek philosophy and culture, pointing out the major differences between Hellenism and Hebrew beliefs. While the Greeks almost universally rejected the idea of corporal resurrection, most philosophical and popular Hellenic schools of thought believed in some form of the survival of the soul. Although

the Greek culture influenced the Hebrew scriptures, I argue that the Hebrew belief in the resurrection of the dead does not originate in Greek religion and philosophy.

*****

In the fourth chapter I examine the earliest traditions of the resurrection in the Pauline letters and I also endeavour to give an account of Paul's personal belief on the resurrection.

In the fifth chapter I examine the earliest tradition of the empty tomb, arguing that behind the first account, there is a mixture of tradition (history), liturgy and preaching, with layers inseparably intermixed. The first account of the empty tomb is further expanded with traditions collected by the subsequent gospel writers, who simultaneously preserved and extended the tradition.

*****

In chapter seven and eight, I scrutinize Jesus's own predictions about his death and resurrection, and his self-reference as the Son of Man.

As surprising as it seems, the resurrection is not a central tenet of Jesus' teaching. Most logion's on the resurrection did not come from the earliest layer of the tradition and it is next to impossible to differentiate between the pre-resurrection voice of the historical Jesus and the post resurrection reflection of the evangelists.

Similarly, it is not possible to state with a great degree of certainty whether Jesus used the term of Son of Man as a self-reference or this designation was conferred on him by the early believers.

*****

In the ninth chapter I examine how the resurrection is presented in the rest of the canonical scriptures. Though it is generally held that the apostolic sermons of the Acts are the literary creation of Luke, I argue that these sermons could contain early or possibly apostolic traditions as they repeat with a remarkable faithfulness the kerugmatik messages of the early traditions transmitted by Paul.

The catholic and Johannine writings do carry the message of the resurrection, but do not significantly alter the message conveyed by the early layers of the traditions.

*****

In the 10th chapter I give an account of the early witnesses, arguing that with the possible exception of the 500 mentioned by Paul, we only have a handful of witnesses. I also argue that Paul considered himself a witness of the resurrection and thus equal with the twelve.

*****

In the concluding chapters, the thesis presents a summary of the findings and offers a plausible chronology of the transmission process.

The main conclusion of the thesis is that the limited number of appearance traditions suggest that the evangelists preserved the traditions more conservatively than it has been thought in recent literature. The gospel writers did not create new 'traditions', they updated what they received from earlier witnesses, inserting in these narratives traditions and fragments of traditions considered authentic by their community.

VI. Theses for the dispute

1. The hope in the resurrection emerged from the image of the Sheol, which, from the land of the unconscious dead progressively became the waiting chamber of the resurrection and of the renewed life. The belief in the resurrection is also tied to the growth of the eschatological concepts in Israel's belief. The pseudo epigraphical works had a major influence on the development of the Hebrew resurrection theology.
2. The earlier traditions do not contain narrative material. It is not possible to trace the empty tomb narrative back to the early layer of the tradition. There is a gap of 20 years in the process of transmission.
3. The narrative tradition of the empty tomb may have been formed during those undocumented 20 years. The empty tomb narrative is shaped by an intertwined mixture of historical, liturgical and homiletical elements.
4. There are only a limited number of resurrection narratives, and some of them can be traced to a common tradition. The gospel writers did not create new 'traditions', they updated what they received from earlier witnesses, inserting in these narratives traditions and fragments of traditions considered authentic by their community.

VII. A kutatás tárgyköréhez kapcsolódó publikációk jegyzéke

➤ 2004

Johannine Circle, A Community at the Fringes of the Emerging Church, in: *REO, A Journal of Theology and Ministry* 26, (2004), 19-27.

➤ 2007

A keresztyén élet gazdagsága, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2007) 4, 112-118.

➤ 2008

Új esztendő, Új Kezdet, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2008) 2, 128-133.

➤ 2009

Isten Karácsonyi Ajándéka, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2009) 4, 563-567.

➤ 2011

Isten Meghallgat, Igetanulmány Rogate vasárnapjára, in: *Igazság és Élet* (2011) 2, 287-295.

➤ 2012

A tökéletes áldozat, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2012) 2, 159-167.

➤ 2013

Ki lehet tanítvány? Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2013) 1, 32-38.

➤ 2014

Eljön a Nap, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2014) 4, 633-640.

➤ 2015

A feltámadáshit legősibb hagyománytörténete (Kitekintő), in: *Igazság és Élet* (2015) 2, 335-349.

➤ **2016**

A Nagy próbatétel, Igetanulmány, in *Igazság és Élet* (2016) 1, 27-34.

Új ég, új föld, Igetanulmány, in: *Igazság és Élet* (2016) 2, 247-257.